

TÜRK HALK ŞİİRİNDE RENKLERİN DEĞERLERİ VE ANLAMA KATKISI

Values of Colors in Turkish Folk Poetry and Their Contribution to Meaning

Hülya ÇEVİRME*

Özet: Çalışma, beş (5) halk ozanının ürünleri incelenerek gerçekleştirildi. Bu ozanlar; Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Köroğlu ve Dadaloğlu'dur. Ozanların, renk kavramını içeren, yansıtan sözcükleri, dilbilimin yanalanları olan anlambilim, sözcük anlambilimi ve metindilbilimin yöntemleriyle çalışıldı. Sözlüksel ve bağlamsal anlam; sezdirim/çıkarım, öngönderge/artgönderge/eşgönderge kavramlarının metinlerdeki kullanımı ve işlevlerinin de katkısıyla sınırlı anlamda söylem çözümlemesi çalışması gerçekleştirilmeye çalışıldı. Şiirlerde geçen, renk adları ya da renklere yapılan göndermeler, kullanım bağlamına bağlı olarak dize, dörtlük ya da şiirin bütünlüğü bağlamında ele alındı. Renk adları ya da uzak yakın çağrışımları, imgesel, dilsel, anlamsal katkı, işlev ve gönderim boyutları belirlenmeye; belirlemelerden sonra, beş ozanın kullanımları karşılaştırılarak değerlendirilip; yorumlanarak, veriler elde edilmeye çalışıldı ve elde edilen veriler yorumlanarak bütüncül yargılara varıldı.

Anahtar Sözcükler: Renk, Türk halk şiiri, anlambilim, metindilbilim, söylem çözümlemesi.

Abstract: *This study has been done by evaluating the products of five poets; Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Köroğlu and Dadaloğlu. In this report, it is dwelt on how public narrations that have been formed into written text can be evaluated and explained by utilizing with linguistics, textlinguistic, semantic, philology, rhetoric, pragmatics. These poets' poems including show, symbolize or imply the concept of "renk" have been considered in context of line, in context of quatrain or in context of the whole poem. It has been tried to determine their grammatical contributions, functions and references to the context which they depend on. After the determinations, it has been worked out to get data by comparing.*

Keywords: *Colour, Turkish Folk Poetry, semantic, textual-linguistic, discourse analysis.*

* Yrd. Doç. Dr.-, Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

Kavramlar Kısaltmalar

Sözce : Belli bir sözcelem durumu içinde belli biri tarafından söylenmiş ya da yazılmış söz; belli bir kişinin belli bir zamanda ve yerde ürettiği somut dilsel ürün. (Kıran ve Kıran, 2001; 204, 216)

Bağlam : Dilde, birimlerin birlikte kullanıldıkları diğer birimlerle kurdukları ilişkilere ve iletişimin gerçekleştiği ortama göre anlam kazanması.

Dil dışı bağlam : Metin üreticisinin gerçekleştirmeye çalıştığı bildirimsel amaç, yani metnin işlevi, (bilgilendirme, çağrıda bulunma, ilişki kurma). Metin okuyucusun beklentileri, metinle bağlam arasındaki ilişkinin; tarihsel, toplumsal, politik bağlarının incelenmesi.

Dil içi bağlam : Birimlerin birlikte kullanıldıkları diğer dilsel birimlerle kurdukları ilişki

Gönderim : Bir göstereyi bir göndergeye bağlama.

Gönderge : Bir göstergenin belirttiği gerçek ya da düşsel nesnevarlık; göndermede bulunduğu bağlam ya da durum.

Gösterge : Dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden doğan birim. (İm de denir.) (Vardar, 106-109)

Sezdirim : Demek istenenden daha az söyleyerek, söylenmeyenin alımlanmasını sağlamaya dönük söylem.

Konu : Söylemde sözü edilen, hakkında bir şey söylenen kişi ya da nesne.(Vardar,137)

Yorum : Sözcede konuya ilişkin olarak söylenen. (Vardar, 225)

Kısaltmalar

PSA : Pir Sultan Abdal

KRC : Karacaoğlan

YE : Yunus Emre

DAD : Dadaloğlu

KÖR : Köroğlu

1. Giriş

Üretim ve sunum sürecinin bütün boyutlarında “dil” olan ürünlerin incelenmesi yakın zamana değin, özellikle ülkemizde, daha çok yazın ve eleştiri kuramlarına dayalı ya da kişisel yöntemlerle yapılagelmiştir. Dil felsefesine, anlam olaylarına, sözcük anlamlarına hatta göstergebilime vb. dayalı incelemeler de yapılmıştır; ancak, odağında dil özekli ürünleri, üretimleri (masal, şiir, efsane vb) dili kendisine konu yapan dilbilim ve onun alt ve yan alanlarının yöntem ve bulgularına dayalı incelemeler ise son 10’lu yıllarda artmıştır.

Halkbilim alanındaki incelemelerde ise çok yaygın olduğunu söyleyemeyiz. Ülkemizdeki nesnel gerçeklikten olsa gerek, derleme, düzenleme, sınıflama çalışmaları doyurucu biçimde tamamlanmadığı, düşüncesinden hareketle, sözünü ettiğimiz alan ve yöntemlerle ürün incelemelerine yoğun bir biçimde girişilememiştir.

Bu çalışma, bu bağlamda, bu tür girişimlerden biridir.

2. Kuramsal Dayanaklar

Betimsel ya da anlatsal söylemlerde kodlamaların göndermeleri anlaşılırsa, kod çözme ve çözümlene işlemleri gerçekleştirilebilir. Özellikle örtük sezdirileri güçlü şiirler, söylemlerde kullanılan kodlamalar ve göndermelerle örülürler. “Söylemsel öğeler, bir ileti üreten konuşucunun kodu (dili) çok karmaşık bir biçimde kullandığını gösterir. R. Jakobson da kod (=dil) ile ileti (=sözce) arasında dört ilişki olduğunu gösterir. 1. İletiyeye göndermede bulunan ileti, 2. Koda göndermede bulunan kod, 3. Koda göndermede bulunan ileti, 4. İletiyeye göndermede bulunan kod.” (Kıran ve Kıran, 2001; 192). Bu göndergesel ilişkilerde özellikle 2. maddede belirtilen ‘koda göndermede bulunan kod’ halk şiiri üreticisi halk ozanlarında çok sık görülen bir göndergesel ilişki biçimidir. “Örneğini, özel isimler birçok dilde o ismi taşıyan kişiye göndermede bulunur. Ali ismi Ali ismini taşıyan kişiye göndermede bulunur. Oysa Mehmet ismi hem o ismi taşıyanlara hem de Türkçe’nin orduda askerliğini er olarak yapan gençlere gönderme yapar.” (Kıran ve Kıran, 192) “Şiirsel söz, öncelikle bir etki sözse, şiirsel söylem (ya da şiir metni) bir yapı, bir bütün olarak bir etki-söyledir. Bu etki en az iki yönlüdür: estetik etki, anlam etkisi.” (Ece,2003; 135) Anlambilim sözcüklerin, tümcesel ve sözlüksel anlamlarını inceler. Anlambilimsel yöntemlerle yapılan şiir çözümlemeleri, bu etkinin içerik (anlam) düzeyini inceleme konusu yapar. Sözcükler özellikle de şiir dilinde okuyana ve dinleyene bir takım tasarımların yanında duygulandırıcı öğeler de taşır; duygu değeri veya duygusal anlam şiir dilini günlük bildirişim amacının dışına çıkarmakta ve şiirsel işlev (poetic function) duygulandırmaya, etkilemeye çalışır. (Aksan,1999; 56) Şiirde oluşan anlam çerçevesi; göstergelerin dil düzeni içinde anlam açısından taşıdığı bütün değerleri, dinleyende ve okuyanda çağrıştırdığı kavramların ve anlamların tümünü kapsamaktadır. Bu oluşturulan ortak anlam evrenine ise anlam çerçevesi denmektedir. (Aksan,1995; 76) Bu anlamlar şunlardır:

- Temel anlam(göndergesel anlam)
- Yan anlamlar
- Duygu değeri
- Uzak çağrışımlar
- Eşadlı ve çok anlamlı öğelerden yararlanma

- Kavram karşıtlığından yararlanma
- Şiir dilinde özel adlardan yararlanma

Bu anlamlar diliçi bağlamda dilsel birimlerin birlikte kullanıldıkları diğer dilsel birimler kurdukları ilişkinin anlamsal katkılarını belirginleştirir.

Halk ozanlarının ne dedikleri dildışı bağlamıyla da değerlendirilirse doğru anlama varılabilir. Dildışı bağlam/dildışı gerçeklik; metin üreticisinin gerçekleştirmeye çalıştığı bildirimsel amaç, yani metnin işlevi, (bilgilendirme, çağrıda bulunma, ilişki kurma) Metin okuyucusun beklentileri, metinle bağlam arasındaki ilişkinin tarihsel, toplumsal, politik bağlarının incelenmesidir.

Ayrıca her sözcüğün bir temel anlamı bir de bağlamsal anlamı vardır. Her kullanımda anlamı bağlamı belirginleştirir ve her durumda ad kesin bir kavramı canlandırır. Temel anlamla bağlamsal anlam birbirini çoğunlukta örtmez. Aynı durumda yananamlar da oluşur yananlam kavramı bozmadan renklendirir ve anlama değer yükler.

Değer ise anlamsal oluşla sıkı sıkıya ilişkilidir. Konuşanın coşkularını, isteklerini, amaçlarını, değer yargılarını anlatır ve buna anlatımsal değer de denir. Anlatımsal değerler anlama eklenen ikinci dereceden imgelerdir, anlamdışı çağrımsal birleşmelerdir. Ayrıca sözcük kullanıldığı topluluk, toplumsal ortama göre de yeni değerler kazanır. Buna ise toplumsal bağlamlı değer denilir. Dildışı bağlamla ilgilidir bu değersel katkılar. Toplumsal değerler de doğal kökenli, anlam dışı çağrımlardır. (Guiraud, 1999; 42-46)

Renklerin şiire değersel katkıları bu bakışla değerlendirilecek, temel anlamlara bağlı olan bu anlatımsal değerler ve bağlamsal anlama bağlı olan toplumsal bağlamlı değerler belirlenecektir.

Sözcük ve dize bağlamından şiir metninin dörtlük birimine ve ya bütün olarak metnine ise metindilbilimin bütüncül yaklaşımına çalışmayı dayandırmak ve ozanların her bir şiirini bütün, tek bir metin olarak görmek, renklerin kullanımındaki sürekliliğini belirgin kılmak açısından kolaylıklar sağlayacaktır.

Bu dayanaklar, bilgiler ve kuramlardan yola çıkarak, bu çalışmada halk ozanlarının renklere verdiği anlamsal yük ve değer belirlenirken anlamsal ilişki, çağrışımsal anlam, bağlamsal anlam, toplumsal anlam, kültürel anlam bağlantılarının kurulmasını bireysel, toplumsal ve kültürel anlam ve değerleri belirlemeye çalışıldı.

3. Ozanların Şiirlerine Göre Renklerin Çözümlemesi

3.1. Pir Sultan Abdal

İstanbul'da aşkın kazanı kaynar

Onu içer cümle yoksulla baylar

Al yeşil giyinmiş yükünü taylar

On'ki imam Mehdi ile geliyor

*Ali nurdan bir taç giymiş başına
Kim karışır ol Ali'nin işine
On'ki imam berk yapışmış peşine
On'ki imam Mehdi ile geliyor.*

Şiir, tarihsel bağlamı, 1527 İç Anadolu'da Alevi Türkmenlerin katıldığı ve önderine Kalender Şah denilen, Hacı Bektaş Veli'nin torunu olarak da bilinen kişinin gerçekleştirdiği bir ayaklanmanın, metin üreticisinde yarattığı çoşkuyu anlatmaktadır. Coşku ve sevinç; al (kırmızı) ve yeşil renkleriyle betimlenmiş. Renk kullanımı temel (göndergesel) anlamlarıyla birlikte giysi yerine de kullanılmıştır. Belirsiz bir öngönderim ve sezdirilme yüklenmiş Al yeşil giyinmiş sözbirliği, ikinci dördlükteki Ali ile gönderim yaptığı dilsel adı belirginleştirilmiştir. Bağlamsal anlamı ile Alevi kültürüne de göndermede bulunan al rengi, İslam vurgulu bir renk olan yeşil ile de alt ve üst dinsel ve kültürel kimlikler belirtilmiştir.

*Benim şahım al kırmızı bürünür
Dost yüzün görmeyen düşman bilinir
Yücesinden şah'ın izi görünür
Niçin gitmez Yıldız Dağı dumanın*

*Eğnimize kırmızular giyeriz
Halimizce her mânâdan duyarız
İmam Cafer katarına uyarız
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz.*

Benim şahım al kırmızı bürünür. Dizesinde olduğu gibi, konu Şah, konuya ilişkin yapılan yorum şahın belirgin kılınmak istenmesidir. Renk kullanımı temel anlamında ancak giysi yerine de kullanılmıştır. Şah'a bağlı olanların da kimliksel rengi *al*dir. Bağlamsal anlamında ise Al – kırmızı rengi, Kızılbaşların simgesel rengidir. (Avcı, 2006; 133-135) Yani PSA'da al-kırmızı rengi toplumsal bağlamlı değer taşımaktadır. Şah olgusunun kültürel ve politik öncülüğünün kimliksel belirlenimi için renk adı benim adıyla da pekiştirilmiştir. İkinci dördlüğün bütününde yinelenen Sünniliğin ve Aleviliğin kültürel ortaklığı, kırmızı rengi ve Muhammed Ali adının diliçi ilişkisi ile de açıklanmıştır.

*Eğer Ali Baba Söze uyarsa
Ferman büyük yerden beyler kıyarsa
Ala gözlü yavrularım duyarsan
Alım çözüp kara bağlamasınlar
(Ruhi, 2006; 92)*

Al – Kara = Karşıt renkler olarak kullanılmış; “al” olağan durumu, “kara” ise kötü durumu, yenilgiyi, üzüntüyü ve yası simgelemektedir. PSA kötü durumu betimlerken “kara” rengini simgesel olarak kullanıyor. PSA şiirin bütününde ailesine, çocuklarına sesleniyor. Söylencelere göre PSA, Hızır Paşa adlı Osmanlı Valisi tarafından astırılarak idam edilmiştir. Şiirin bütününde gönderme bu olaydır. PSA öldürülürse ardından yas tutulmasını, (al-kara) istemediğini bildiriyor. Yine renkleri giysilerin yerine de kullanıyor ancak burada renkler karşıt anlamlarıyla, kullanılmış ve çağrışımsal kullanımda bağlamsal anlam ve toplumsal bağlamlı değer taşımaktadır. (Avcı, 2006; 21) Ala gözlü bütünlüğü ise, kültürel bağlamlı bir sevgi iletisini içeren bir renk betimlemesidir. Anadolu’da çocuklara, sevilene gönderme yapan bir dilsel birimdir.

*Ak gül olsam al yanağa sokulsam
Gülâb olsam ak yüzüne saçulsam
Kölen olsam pazarlarda satulsam
Kölem deyü ak sinene sar beni*

Kişi ya da kadın betimlemelerinde ak (beyaz ten) ve yanak, göğüs rengi için al sözcüğünü kullanıyor. Renk kullanımı, temel anlamından övgüye ve beğeniye varan anlatımsal değer taşıyor. Ak renk kavramı, olumlu, güzel, beğeni toplayan, gül ve yüzde; al ise ak ile aynı düzeyde bilgi değeri olan ancak nitelmesini yüzün bir bölümü olan yanak’ta belirginleştirmiştir. Bu dörtlükte iki rengin birliği ile güzellik betimlenmiştir. Al ve ak, insan; özellikle dışı insan güzellğine göndermede bulunan iki renktir.

*Şu meydanda serilidir postumuz
Çok şükür Mevlâ’ya gördük dostumuz
Bir gün kara toprak bürür üstümüz
Çürütür hey benli dilber çürütür*

Kara sözcüğü temel anlamıyla birlikte anlatımsal değer kazanıyor, toprak sözcüğüyle birlikte kullanılarak ölüm ve mezar olgularını çağrıştırıyor. Toprağın rengi ayrıca belirtilerek anlatım etkisöz ile güçlendirilmiş ve bir uyarı niteliğini kazanmıştır.

Özcesi, kara rengi Anadolu’da kötülüğün, ölümün, sıkıntının bir göstergesi olarak bu dörtlükteki işlevini kara toprak tamlaması ile güçlendirmektedir.

*Gel benim sari tamburam
Sen ne için inilersin
İçim oyuk derdim büyük
Ben anin’çin inilerim*

Göndergesel anlamında dize bağlamında sarı renk kullanılmış olsa da şiirin bütünsel bağlamı içinde, kişileştirilen tambura, ozanın derdini inleye inleye anlatandır. Üzüntü ile sararmış beniz arasındaki neden -sonuç ilişkisi açısından ise tinsel durumunu olumsuzlaştıran bir anlam taşıyor. Uzak bir gönderim ilişkisi kuran sarı rengi, yaşam ile ölüm, coşku ile hüznün arasında bir geçişi imlemektedir. Sezdirimi güçlü bir renk olan sarı, kültürel bağlamı da iyi bilinen bir gönderim ilişkisi kuruyor.

*Emaneti sana boz atlı Hızır
Allah Allah desem, kalksam yürüsem
Acap su dağları aşamam m'ola
Boz atlı Hızı'yı yoldas eylesem
Varıp efendime düsemem m'ola* (Eyüboğlu, 1997)

Boz atlı Hızır kullanımında ozan, şiir dilinde özel adlardan yararlanıyor; ancak kullandığı renk ve ad, toplumsal bağlamlı değerdir ve bir dinsel topluluğun betimlemesini olduğu gibi tekrarlamakla anlatımsal bir değer yüklemesiz.

PSA, belirtmek, açıklamak, yüceltmek, tanımlamak istediği bir olguya ilişkin renk adlarından ve o adların kültürel bağlamdaki göndermelerinden ya da halkın genel değer dünyasında yer alan özgün gönderimleri olan (dinsel, tarihsel, bölgesel) renk adlarını kullanarak yorumunu güçlendirmek istemiştir. Açık bir tarihsel gönderim ilişkisi de olan Boz At, yine paylaşılan Anadolu'da yaşam ortaklığına dayalı bir tamlamadır.

3.2. Karacaoğlan

*Geyinmiş, kuşanmış güzel görmedik
Al mi, yeşil mi de, sarımı bilmem* (Öztelli, 2005; 126)

*Kırmızı önlüklü sarı çizmeli
Al önlüklü mavi yazma
Sırtına giyinmiş de al ile moru
Donatayım yeşil ile al ile
Sırmalar geymişsin alın üstüne
Yakıştırmış yeşili alı
Allı morlu türlü libas geyinir
Yeşilin üstüne al incinir mi
Gelin der ki; giydiğimiz al olur
Kime kin etinde giydin alları
Al benekli keten olsam* (Yılmaz, 1995; 73-74)

Giysilerin betimlemesinde, giysinın yerine de kırmızı, sarı, al, mor, yeşil renkleri kullanan ozan; kullanımı ile sözcükleri temel anlamından sevgilininin

güzelliğini belirlemeye, övgüye ve beğeniye taşıyan anlatımsal değere ulaştırıyor. Ayrıca bir belirsizlik, davranışın yorumlanmasında güçlük, kuşku gibi duygusal tepkileri de KRC, renk adlarının bilindik, göndergesel ve ortak çağrışımlarını art arda kullanmasıyla, bir tür suçlayıcılık sezdiriminin çıkarsanmasına neden olmaktadır. Al, yeşil ya da sarı renklerin biriyle ya da her renk bir olguyla niteleyici, belirleyici, belirtici olarak betimlenebilseydi bilinmezlik ortadan kalkacaktı. Ozan, bilinmezliği vurgulamak için bir arada ve göndergesel ilişki kurmadan adları sıralamıştır.

*Karac'oğlan der ki kendim öğeyim
Taşlar alıp kara bağrım döğeyim
Güzel sevmeye derler nasıl sevmeyim*

*Vara vara vardım ol kara taşa
Hasret ettin beni kavim kardaşa
Benim yârim gelişinden bellidir*

Kara bağrım, kara taşa gibi sözcük gurupları sevgiliye ulaşamamanın verdiği üzüntüyü, gurbet duygusunu, ayrılık üzüntüsünü betimlemek için kullanılarak; hem anlatımsal hem de toplumsal bağlamlı değer taşımaktadır. Karşıt bir ilişki ile kara olmayan, olmaması gereken bağrın betimlenmesi ile duygusal durumun betimlenmesi dilsel karşıtlık ile anlamsal karşıtlığı doğurmuş ve güçlendirmiştir.

*Ağlayı ağlayı düştüm yollara
Karışayım bozbulanık sellere
Adı sanı bilinmedik illere
Gitmeyince gönül yardan ayrılmaz*

*Kahpe felek vermez benim muradım
Viran oldum mor sümbüllü bağ iken*

Doğa betimlemesi duygusal alana taşınmış ve karmaşa, belirsizlik, estetik karşıtlık, olumsuzluk bozbulanık sel tamlaması ile kavramlaştırılmıştır. Boz ve bulanık iki kavramda kültürel bağlamda, yaşam deneyiminde olumsuz çağrışımları olan kavramlardır. Bozbulanık ad birliği birçok olumsuzluğa göndermede kullanılan deyim özellikli birliktir. Ozan, bu bilindik birlikten, çoklu ve güçlü sezdirimden yararlanmak için kendisiyle ilişkilendirerek duygusal betimlemesini güçlendirmiştir.

3.3. Yunus Emre

Sabahın sinliğine vardım

(...)

Esilmiş inci dişleri

Dökülmüş sarı saçları

(...)

Gitmiş gözünün karası

(...)

mülke suret bezeyenler

kara toprak olmuş yatar

Karışmış kara toprağa

Solmuş şol kara gözler

Kara toprağın altında

Bir nicesi yeni gelin

Ak değirmi yüzler yatar

Kimi ak sakalı kimi pir koca (Fuat, 2004)

Yunus Emre, şiirin bütününde “Sabahın sinliğine vardım”, “Görmez misin sen bunları”, “Cümle ölmüş yatar” dizelerinde, yaşamın ve dünya zenginliğinin geçici olduğu konusunda, insanı uyarıyor, kendisine ise “gerçek âşık isen” “Mülk”(dünya) süsleriyle (eşya- mal- mülk) ile uğraşma demektedir. Mülke suret bezeyenler, kara toprak olmuş yatar, gözün karası, ak değirmi yüz sözce ve sözleriyle genç yaşta ölmüşleri, aksakalı derken yaşlı ölmüşleri, dökülmüş sarı saçları gibi sözcük guruplarıyla da ölen kişiyi ve ölümü betimlemektedir. Kara toprak ölüme, mezara ve ölen kişinin zamanla toprak olacağı gerçeğine gönderimde bulunmaktadır.

Yunus Emre’de renkler somut anlamlarından daha çok bir durumu, yaşam – ölüm karşıtlığını, ölümü, acıyı belirlemek üzere kullanılmışlardır. Renkler temel anlamlarında, bazen de çağrıştırdıkları olgunun yerine, anlatımsal değer ve toplumsal bağlamı değerleriyle birlikte kullanılıyor. Kara göz, ak yüz gibi yaşamın, canlılığın belirtileridir, kara toprak ile aynı bağlamda ve güçlü karşıtlıklar içinde kullanılarak göndermeleri karşılaştırıp çarpıştırarak etki sözü güçlendirmiştir. Bir süreç olan yaşamı sarı saç, kara göz, ak yüz ile güçlü ve açık sezdirimlerle yükselen bir coşku ile sunmuş, ardından sürecin sonunu kara toprak sözüyle

belirginleştirmiştir. Renkler, yaşam ve ölüm karşıtlığını temsil etmişlerdir, Emre'nin şiirlerinde.

*Bu dünya bir gelindir yeşil – kızıl donanmış
Kişi yeni geline bakubanı doyamaz.*

Dizelerinde dünyayı; yaşamı süslenmiş, renk renk bezenmiş bir geline, genç kıza benzetirken; şiirin bütününde, sezdirilen bağlamında YE, kendisine seslenmekte ve dünya güzelliğine kanma, gerçek olan ölüme hazırlan “Niceler” “gaflet gözün bağlamış” derken de kendisine, sen bu aldanmışlardan olma, yaşamın güzelliğine kanıp yaşamın geçiciliği, malın, dünya zenginliğinin geçiciliğini gör, yolundan dönme, demektir. Dizelerdeki renk kullanımı genel olarak eşgönderim ilişkileri içinde anlatımsal değer taşımaktadır. Geline gönderimde bulunarak dünya ile yeşile gönderimde bulunarak gelin ve dünya arasındaki gönendiricilik anlamında beğeni, hoşnutluk ilişkisi kurulmuştur.

*Ben yürürüm yane yane
Aşk boyadı beni kane*

*Ağlama derim şol gözüme
Kan yaş akıtır aktan karadan (Fuat, 2004)*

YE'nin yukarıdaki dizelerinde Kan rengi; kırmızı rengi çağrıştırmakta ve akan yaşlar Tanrı'ya ulaşma yolunda çektiği acıları betimlemek için kurduğu somutlamalardır. Kana boyanmak toplumsal bağlamlı değer niteliğindedir. Aktan karadan kodlamaları göze göndermede bulunarak koda göndermede bulunan kod biçiminde, gözün içi; ak, karası anlamında kullanılıyor. Bu dizedeki renkler anlatımsal değer taşıyor. Göze örtük gönderme sezdirimi, yaş akıtma ve ak kara ilişkisiyle aynı zamanda birinci dizedeki göze artgönderim ilişkisi kurmaktadır.

3.4. Dadaloğlu

*Kırmızı önlüklü altın burmalı
Ağ elleri toprak olur güzelin*

Cilalar sürünmüş allar geyinmiş

Doğan aylar gibi doğdu sabahtan

*Ne al geymiş ne kırmızı ne mavi
Ne düğün var ne bayram ilde toy dedi*

Ak sayaya yeşil düğme dikende

Yol alıp gidiyor göçü Avş ar'ın

Gözleri kudretten siyah sürmeli

Mor belikli güzellerin nic' oldu. (Fuat, 2002)

Geleneksel renklerle vücudun bölümleri arasında kurulan ilişki, bu şiirde de gönderim ilişkileri ile kullanılmıştır. Renk adları birer niteleyici, belirleyici işlevi ile anlama katkı sağlamadan, güzeli ve güzelliği pekiştirme işlevi ile sınırlı kalmıştır. Ancak renklere yüklenen anlamlar, renklerin niteleyici özellikleri ile birleşince göndergesel anlam boyutunda bir işlevi kazanmıştır. Bu da sözden çok bütüncül söyleme, söylemdeki anlama güç katmaktadır.

Avşar dediğin de bir büyük olsa

Çağır sam beyleri etmiyor töbe

Al çuha üstüne boz beden aba

Giyinen beyleri dolu Avşar'ın

Derviş paşa yaktı yıktı illeri

Soldu yurdumun bütün gülleri

Karalar geydik de attık alları

Altınımız geçmez akça tunç oldu

Dadaloğlu; al, sarı, yeşil, ak, mavi, gibi renkleri KRC'a benzer şekilde kullanıyor. Kara (siyah) al karşıtlığını ise PSA'da olduğu gibi olumlu –olumsuz durumu betimlemek için kullanıyor. Avşar Aşireti'nin yenilgisini belirtirken “kara” rengi kullanırken, Avşar Beyleri'nin Osmanlı ile işbirliği yapanları ve direnmekte kararsız olanlarını betimlemek için “Boz” rengini kullanıyor. Renkler durumların göstereni konumunda, bir soyutlama işlevi görüyor. Ancak, dilsel gösterge, renk adlarının öz işlevleri, uzak çağrışımlarla sezdirilirken, al çuha ve boz beden bütünlüğünde dilbilgisel niteleyici işlevini de aynı konumda yüklenmektedir.

Seyfi Karabaş'ın araştırmasına göre ise kültürümüzde, “boz” renk karışık renk, ana renk dışındaki keskin olmayan renkler yani “düz renk”, “karışık renk” karşıtlığı; kararsızlığı, yanlışlığı belirtmek için kullanıyor. (Karabaş, 1996; 62)

3.5. Köroğlu

Koç yiğide kanlı gömlek biçelim

İki saat al kızıl kan içelim

Bunda koç yiğidin şanı günüdür.

Koç yiğide kanlı gömlek biçelim

Ak gövdeden kızıl kanlar

Akar şarlayı şarlayı

Köroğlu'nda kızıl, al, kan rengi (kanlı gömlek) giysilerin geçtiği dörtlüklerde kullanılıyor. Yenilgi ve olumsuzluğun rengi diğer ozanlarda olduğu gibi Köroğlu'nun dizelerinde de “kara”dır.

Köroğlu dizelerinde al / kızıl kan rengi, savaşın rengi; kara rengi ise yenilginin, üzüntünün, ölümün rengidir. İletiyeye göndermede bulunan kodlama ile renk adları arasında geleneksel yaklaşım sağlanmıştır. Bilinen kodlamalar ve göndermeler Köroğlu'nda ileti değeri ile güçlendirilmek istenmiştir denebilir.

*Kır ata yakışır bunlar
Şirin döne yanağında
Siyah benler yerinde mi?
Al giyen bağrımı ezer
İlle mavili mavili*

Renkler sözlüksel anlamlarında ve eş zamanda bir kodsalsal gönderme ile anlatsal iletiyi güçlendirmiştir; “kır at” sözlüksel anlamında bir işlevsel gösterge olarak atı niteleyen “kır” renk; eşzamanda ve kodsalsal göndermede “yiğit at, Köroğlu'nun atı ile iletiye göndermede bulunmuştur. Kızıl, al, kırmızı rengi kavganın direnmenin, savaşın soyut ve somut göstergesi olan renktir. Tek kodlama ile ilişkiyel bağlam ortaklığı olan birden çok olgunun iletisine göndermede bulunmaktadır. Savaş, savaşta kavga, kavgada kadın, kanda direnç gibi... Kullanımda anlatımsal ve toplumsal bağlamlı değerler birlikte kullanılıyor.

*Al valalı mor belikli
Kız gerek ayvaz geliyor*

*Yazın yeşil kemha geyerler
Kışın ak sadeli dağlar.*

Al, kırmızı, mor, ak, yeşil, siyah renkleri, güzel kıızı, Ayvaz'ı ve doğayı betimleyen renklerdir; renkler doğrudan giysi ve kişi yerine de kullanılıyor. Ozan, şiir dilinde özel adlardan yararlanıyor ancak kullandığı renk ve ad, toplumsal bağlamlı değerdir ve betimlemesini olduğu gibi tekrarlamakla renkleri sözlüksel anlamlarıyla kullanırken, işlevsel değer katması ve göndergesel anlamlarıyla da kodlama gerçekleştirmiştir. Koddan koda, koddan iletiye ilişkisi bu dörtlükte görülebilmektedir.

*Ağ anlıma kara yazı yazdığım
Boş yerlere kara bağrım ezdiğim*

*Düşman geldi tabur tabur dizildi
Alnımıza kara yazı yazıldı
Tüfek icad oldu mertlik bozuldu
Eğri kılıç kında paslanmalıdır.*

*Dostlarım yas tutar düşman sevinir
Yirmi bey kız hep karalar geyinir (Öztelli, 2003)*

Kara rengi ise kara yazı, kara bağı, karalar giymek gibi sözcük guruplarında, talihsizlik, kötü kader, yenilgi, yas gibi olumsuz durum ve olguları betimleyen göndermelerdir. Diğer dörtlüklerde olduğu gibi burada da ozan, kültüren bağlamdaki kodlar ile şiirsel bağlamdaki kodlar arasında koddan koda, koddan iletiye ilişkisini sezgisel biçimde kurarak gerçekleştirmiştir. Kullanımdaki bir diğer özellik, renkler sözlüksel ve işlevsel anlamlarından daha çok bir durumu yaşam – ölüm karşıtlığını, ölümü, acıyı betimlemek üzere soyuttan soyuta kodsallık göndermede kullanmıştır. İleti kültürel ortak yaşantı ve ortak kavramlaştırmaya dayandırılmış ve iletinin kolayca alımlanması istenirken, anlatısal güçle gerçekleşmesi amaçlanmıştır. Renkler temel anlamlarında, bazen de çağrıştırdıkları olgunun yerine, anlatımsal değer ve toplumsal bağlamlı değerleriyle birlikte kullanılıyor.

Renkler genel olarak yiğitlik, kavga betimlerinde, birer temsilci işlevi görmüştür. Niteleyici, betimleyici, tanımlayıcı işlevleri yerine getirmiştir. . Kanlı (al) gömlek, ecel (ak) gömleği, demir don gibi giysi gönderimleri renk ve yapı bilgileri ile birlikte daha çok savaş bağlamlı gönderimlerde etkilenen rolünde ve pekiştirme, güçlendirme işlevindedir.

4. Genel Değerlendirme

Renk kullanımlarında bağlamsal anlam (kültürel değer ile birleşerek) sözlüksel anlamdan, bağlamsal anlama geçerek söylemdeki anlatsallık gücünü ve etkisözünü güçlendiriyor. Kişi ya da kadın betimlemelerinde, göğüs, ten, boyun için Ak; yanak, rengi için Al sözcüğünü kullanılıyor.

Din, mezhep, grup ve topluluklara yapılan göndermelerde ise, koddan koda göndermede bulunularak; savaş, üzüntü, ölüm, acı gibi toplumsal ve bireysel duyguları daha çok ak, kara karşıtlığı ile al rengi kullanılmıştır.

Güzellik özlem, sevgi, sevi, kadın, kız, gelin olgularının betimlenmesi, bu olgulara örtük ve açık sezdirimlerde bulunulması, bu olguların çeşitli gönderimlerle sağlanması, giysi ve renk kavramlarıyla, bir şeyin yerine, bir şeyi olumlama, olumsuzlama, öğütleme işlevleri verilmiştir. Renklere özel, özgün değer yüklenmemiştir. Bir değer geliştiricisi, niteleyicisi, belirticisi ya da göndergesi konumundadırlar. Alıcıların yorumunu güçlendirmek, kalıcı, bellekte yer edici, çağrışımı yüksek, sezdirimi güçlü birer öge olarak kullanılmıştır.

Ak, al, yeşil, sarı, mavi, mor, sim (gümüş) rengi gibi ana renkleri giysi renkleri olarak kullanılmıştır.. En çok kullandığı renk akıdır. Kara rengi ikinci güçlü renktir şiirlerde kullanılan. Kara rengi, ak ile karşıtlık yerine çoğu kere al ile karşıtlık kurmuştur. Ak rengi daha çok betimleme, beğeni amaçlı olup. Diğer renkler, göndergesel yoğunluk, güçlü söylem, kodlamada göndergesel soyutlama amaçlı kullanılmıştır.

5. Sonuç

Renk adlarıyla yapılan koddan koda, koddan iletiye göndermeler, belirtici ve niteleyici kullanımlar genel olarak ozanlarda ortaktır.

Halk ozanlarının şiirlerinde renkler bağlamına uygun gönderim, betim, sezdirim, işlev değer yüklüdürler. Bağlamla uyuşmayan tanım, betim, açıklama, sezdirim, niteleme hemen hemen hiç yoktur.

Şaşırtıcı, özgün renk ilişkisi/gönderimi hiçbir ozanda bulunmamıştır

Üç başat olgu ile renkler gönderim, sezdirim, niteleme görevlerini yapmaktadırlar. Bunlar; kadın, yiğit, insan, doğa, savaş, güzellik ve bir inanç önderi ya da bir inanç eri olgularıdır.

Yunus Emre, özgün bir özellik göstermektedir. Renk kullanımı en aza indirgemesinde, düşünce ve duygu dünyasının yaşama yönelik olmamasına bağlanabilir.

Halk ozanlarının şiirlerinde genel olarak renk, tek başına ve bir konu işlevi ile yüklü değildir. Ele alınan tüm şiirlerde renklerin kullanımları koda göndermede bulunan kod ya da iletiye göndermede bulunan kod işlevindedir.

Renklere yüklenen duygusal anlamlar, kültürel bağlama bağlı olarak, yaşantı ve kavramlaştırma ile gönderim ortaklığına dayalıdır. Renklerle verilen duygusal tepki birikimi metin vericisi (söyleyen-yazan) metin alıcısı (dinleyen-okuyan) arasında dilsel uzlaşmalarla belirginleşmiştir. Bağlam ve durumdaki bu ortaklık bu kullanımın sürekliliğini, ekinsel ve izleksel sürekliliğini sağlamaya dönüktür.

Renklerle yapılan gönderimler genel olarak, dildışı bağlamın betimlenmesi amacıyla, şiirsel söz dizimde hakkında bir şey söylenen, tanımlanan, betimlenen, bir bilgi değeri olan bir olgu olarak değil, hakkında bir bilgi, yorum, değer, değerlendirme, öneri, övgü yapılarına ilişkin bir şey söylendiğinde, söylenen bölümde, söylenenin betimlenmesinde bir işlev almamış, hakkında bir bilgi, yorum, değer, değerlendirme, öneri, övgü yapılarına ilişkin bir şey söylendiğinde, söylenen bölümde, söylenenin betimlenmesinde bir işlev görmüştür

Halk ozanlarının şiirlerinde giysiler, renk adlarının özel gönderim ilişkileri ile ilişkilendirilmiştir. Al, ak, kara bunlar arasında en sık kullanılanlardır. Al – Kara karşıt renkler olarak kullanılmış al olağan durumu, kara ise kötü durumu, yenilgiyi, üzüntüyü ve yası simgelemiştir. PSA, Kızılbaş sözcüğünü sezdirimsel olarak

belirlemek için al rengi, kötü durumlarını betimlerken kara rengi kullanıyor Bütün renklerin tamamlayıcısı ise aldır.

Karacaoğlan için al, aşkın ve cinselliğin rengidir. Yunus Emre'de giysilerin rengini belirten renkler somut anlamlarından daha çok bir durumu, yaşamın çekiciliği karşısında nefesine yenilmemesi gereken kişiyi, yaşam – ölüm karşıtlığını belirlemek üzere soyut anlamlarıyla kullanılmışlardır.

Köroğlu'nda al, ayrıca kavga, savaş durumunda olma isteğinin rengidir. Tüm şairlerde ortak değere sahip olan renk, kara/siyah ise olumsuzluk, yenilgi, üzüntü, ayrılık, ölüm gibi soyut somut durumları imler ya da gönderimde bulunur.

Yeşil - güzellik, iyilik, mutluluk hali; Mavi - güzellik, iyilik, mutluluk hali; Sarı - güzellik, iyilik, mutluluk hali; Al, kızıl -Köroğlu, Dadaloğlu- savaş; Kızıl - Pir Sultan-; Kara -Karacaoğlan- kara haber, kara talihli, uğursuzluk rengi; al - sevgi, coşku, cinsellik, duygusal durum. İçtenlik - lirizm; doğal konuşulan dilden yararlanma Kısa yalın güçlü anlatım Kavram karşıtlığından yararlanma. Ak- kara, Kızıl-kara gibi.

Renklerle her şair bir geleneğin sürekliliğini sağlıyor. Dinsel şiiri Yunus Emre; dinsel, yaşamsal ayrılığı PSA; Köroğlu savaş, isyan ve kavgayı, aşkı; KRC doğa, aşk, cinselliği; Dadaloğlu kavga, yiğitliği renk ile bu olgular arasında göndermelerde kullanmışlardır.

Sözlü kültürün belleği güçlendirme zorunluluğu ve toplumsal bağlamı nedeniyle şiirlerde hazır kalıplar, yoğun biçimlendirmeler vardır.

Çözümleme yerine kümelenmiş eş ve karşıt anlamlı deyişler, kümelenince tanımlayıcı söz niteliğini alıyorlar. Kalıplarda billurlaşma vardır. Kara bağlamak, al kanlara boyanmak, ak göğüslü olmak, ak gerdanlı olmak, al yanaklı olmak gibi...

Anlatımda mücadelecî bir eda vardır. Sözlü toplumlarda bilgi ve güç insan ilişkileriyle iç içedir. Zekâ yarışı vardır, karşılıklı yerme, taşlama ve övgü vardır. Bedensel davranışlar iletişimde önemlidir.

Şiirlerde, fiziksel görünüş betimleme önemlidir ve sözlü şiddet yoğundur. Sanatsal söylem sözlüdür ve betimlemeye bağlı kurulmuştur.

Kodlanan, göndermede bulunulan, yerine geçen, niteleyen, belirten güçlendiren hiçbir renk kullanımı özgün değildir. Özgünlük, gelenekten gelenin özgün ortam, durum ve duyguya yerleştirmede, bağlama sunmadadır.

Renkler hangi işlevde olursa olsun, sözcelerde kimi zaman konu, kimi zaman yorum işlevi görmüşlerdir. “Alnımıza kara yazı yazıldı.” (konu işlevli); “Kara bağrım ezilir.” (yorum işlevli) örneklerinde olduğu gibi.

Kaynaklar:

AKSAN, D.(1995). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Engin Yayınları.

AKSAN, D. (1999). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınları.

EYUBOĞLU, S. (1997). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Cem Yayınevi.

FUAT, M. (2002). *Dadaloğlu*. İstanbul: YKY.

FUAT, M. (2004). *Yunus Emre*. İstanbul: YKY.

GUIRAUD, P. (1999). *La Semantique*. (Çev.Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları.

KARABAŞ, S. (1996). *Dede Korkut'ta Renkler*. İstanbul: YKY.

KIRAN, Z.ve A. Kıran. (2001). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

KORKUT, Ece. (2003). *Dilbilimsel Şiir Çözümlemeleri, Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. İstanbul: Multilingual.

ONG, W. J. (1992). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. (Çev. Sema Postacıoğlu). İstanbul: Metis Yayınları

ÖZTELLİ, C. (2003). *Karacaoğlan, Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayınları.

RUHİ, A. H. (2006). *Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri*. İstanbul: Nokta Kitap.

VARDAR, B. (2002). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

YAĞCI, Ö. (1996). *Koroğlu, Yaşamı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Gün Yayınları.

YILMAZ, Ş. (1995). “Karacaoğlan'nın Şiirlerinde Kadın Giysileri ve Süsler” *Milli Folklor*. S. 28.